

ÇEVİRİ EDİMİNDE KAYIPLAR SORUNU

Dr. Asalet ERTEN*

Çağımızın vazgeçilmez bir olgusu haline gelen çeviri ve çeviri ediminin temelinde de dil aktarımı yatmaktadır. Kendine özgü bir dil düzenlemesine sahip bir metin, o kendine ait dil özgünlüğünden bir şeyler kaybetmeden ne ölçüde çevrilebilir? Çevrilebilirlik, çevrilemezlik ve kayıplar sorunsalı işte buradan çıkmaktadır. Bu da büyük çapta metin türlerinden kaynaklanmaktadır. Bir başka deyişle, metin türleri de kendi aralarında ayrılırlar. Bilimsel ve teknik metinleri bir yana koyarsak, yazın metinleri yapısal ve kültürel özelliklerinden dolayı kayıplar ve çevrilemezlik sorunuyla karşı karşıya gelebilirler. Bilimsel ve teknik metinler genelde düz anlama sahiptirler. Oysa yazın metinleri yazarların dil özelliklerini, kendilerine özgü soluklarını, deyişlerini ve ritimlerini dil aracılığıyla ifade ettikleri yapıtları oldukları için bir dilden öbür dile aktarıldıklarında yan anlam, örtük anlam, gönderimsel anlam, iletişimsel anlam ve çağırışimsal anlamlarından dolayı eşdeğerlik sağlanamadığı zamanlarda kayıplara uğramaktadırlar. Eşdeğerliğin sağlanamaması da "metnin iletisi, o metindeki dilsel öğelerin alışılmışın dışında anlamsal ilişkilerinden (Göktürk 1979 : 162) ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda:

* Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Bölümü Öğretim Görevlisi

Yazınsal metindeki tek tek dilsel öğeler, sesler, sözcükler, tümceler, tümce öbekleri, sözlüklerde, dilbilgisi ya da dilbilim kitaplarında saptanmış kurallar dışına taşabilecek işlevlere, yeni anlamsal ilişkilere girerken, yazınsal metnin ile-tisi de, gündelik yaşam deneyleri çerçevesine tümüyle oturtamayacağımız bir yazınsal gerçek olarak belirir. (Göktürk 1989 : 138)

İşte bütün bunlar metin ötesi anlam ilişkilerini açıklar. Özellikle de yazınsal metin türlerinde en çok karşılaşılan bir durumdur. Bu yüzden, yazın metinlerinin çevrilmesi bilimsel metin türlerinden farklılık gösterir. Bu anlamda, bilimsel metinlerin makineyle yani bilgisayarla bile çevirileri yapılabilmektedir. Oysa yazın metinlerinin zorluğu kişiden kişiye bile değişmekte ya da her yazın çevirmeni için bile değişiklik gösterebilmektedir. Bir başka deyişle, bu tür yapıtlar "bize bildik olmayan türden bir yaşam gerçeğini, bir kezliğine, özgün bir dil düzenlemesi ile kurmaca bir bağlamda sunmaya yöneliktir" (Göktürk 1989:138)

İşte bu nedenle, metnin dili ve anlamı örtüşmüyorsa, dilbilgisel öğelerin metin içi işlevleri ve kültürel farklar varsa ya da o dil yeterli sözcük sayısına sahip değilse çeviri ediminde kayıplar kaçınılmazdır. Kayıpları da en aza indirmek için, metin türlerinin kolay çevrilebilir, güç çevrilebilir temelinde neler yattığını bilmek gerekir. Bu görüşün ışığında, çeviri bilimci Akşit Göktürk şu sınıflamaya yapmaktadır (1979 : 163):

1. Bir yazınsal metin, dil düzeni doğal dilin kullanım kalıplarına benzediği ölçüde kolay çevrilebilir. (Düzyazı türlerin kolay çevrilebilirliği görüşü de, düzyazının gündelik dil kullanım kalıplarını yansıttığı genellemesinden doğar. Bu genelleme özellikle yirminci yüzyılın düzyazı metinleri için geçerliğini yitirmiş durumda).

2. Bir yazınsal metin, gündelik yaşam olgularına bağlanabilecek bilgiler ilettiği ölçüde kolay çevrilebilir.

3. Bir yazınsal metin, iletişimde bilgiyitimi ile sonuçlanacak anlam belirsizlikleri gösteriyorsa, güç çevrilebilir. (Şiir ya da benzeri nitelikte metinlerin tam çevrilmemesi giderek hiç çevrilmemesi yolundaki genellemeler bu olgudan doğar.)

Geleneksel yazın türleri içinde bir sınıflama yapmak gerekirse öykü, roman ve oyun metinleri daha kolay, şiirin ise daha güç çevrildiği ya da bazan çevrilemezliği konusunda yaygın görüşler vardır. Hatta ünlü Amerikalı şair Robert Frost "şiir çeviride kaybolan şeydir" (Poetry is what is lost in translation) der. Bu görüşü paylaşan pek çok kişi vardır. Ama yine de yüzyıllardır şiir çevirisi yapıla gelmiştir ve kayıplar olsada şiir çevrilmektedir. Öncelikle dilbilimciler kaynak metinde yaratılan şiirsel metnin tüm öğeleriyle başka bir dile aktarılamayacağını savunurlar. Bunun nedeni de "şiiri şiir yapan ses benzeşimidir. Bir başka deyişle, şiirsel metni oluşturan belirleyici özellik, sözdizimi alanından çok sesbilimi alanında gerçekleşir." (Aktürel 1986:5) Sadece anlamı vermek şiiri çevirmeye yetmez çünkü anlam sadece şiirin konusunu belirler. Bu yüzden şiir çevirisinde "en iyi yaklaşım, en doğru yol çevrilecek şiirin şiir dilini bulmaktır" (Berk 1978:73). Bu bağlamda, şiir çevirilerinde ses benzeşmesi yoluyla her zaman doğru anlamı vermek mümkün olmamaktadır. Denebilir ki şiir çevirilerinde ses yansımaları bazen çok zor mümkün olan ve çoğunlukla şiir çevirilerinde sestem meydana gelen kayıp sorununu yaratmaktadır. Örneğin, ünlü 19. yüzyıl İngiliz şairi Tennyson'un "The Princess" adlı uzun şiirinde "m" sesini kullanarak arı vızıltısı sesini okurun kulağında uyandırmak istenilmektedir. İşte bu durumda hem ses benzeşmesini hem de anlam arasındaki bağı sağlamak çok güçlü çıkarmaktadır. Ses benzeşmesi olmadan kuru bir anlam şiirin ritim ve güzelliğini bozmaktadır.

The moan of doves in immemorial elms
And murmuring of innumerable bees.
(The Norton Anthology of English Literature Vol
II: 855)

Bu dizeler sadece anlam açısından çevrildiğinde

Yıllanmış karaağaçlarda ak güvercinlerin inle-
mesi
Ve sayısız arının mırıldanması

Şairin özellikle ses benzeşmesini korumak için yazdığı bu dizeler yukarıdaki çeviride istenilen etkiyi okurun kulağında yaratamamaktadır. Oysa aynı dizelerin çevirisi

Yıllanmış karaağaçlarda ak güvercinlerin figanı
Ve sayısız arının avazı

şeklinde yapılarak ses ve anlam bağı beraber sağlanmıştır. Bu dizelerde "m" sesi korunamamış fakat figan ve avaz sözcüklerinin ses yansılması olan "a" harfinin tekrarına özen gösterilmiştir" (Bozer 1991: 75).

Görülüyor ki, titiz, duyarlı ve sorumluluk duyulan bir çeviri yapıldığında ses ve dil oyunları zorluk yaratsa bile yine de bunun üstesinden gelinebilmekte ve sessel kayıp sorununa bir çözüm getirilebilmektedir. Bu görüşü Alman çeviri bilimci Walter Benjamin de doğrulamakta ve şunları belirtmektedir (1979 : 60):

Çevirmenin yabancı bir dilin kendi dilini güçlü biçimde devindirmesine olanak sağlayacak yerde, kendi dilinin bir raslantı sonucu vardığı düzeyde direnmesi, onun temel yanlışını oluşturur. Oysa özellikle kendisinininkine çok uzak bir dilden çevirdiğinde çevirmen, doğrudan doğruya dilin en birincil öğelerine, söz, imge ve sesin birleştikleri noktaya inmek zorundadır.

Şiir çevirilerinde ses benzeşmesinden başka bir de uyak ve dizeleniş de sorun yaratabilmektedir. Örneğin, ünlü Amerikalı kadın şair Emily Dickinson'ın lirik şiirlerinden olan aşağıdaki dizeler

A sepal, petal, and a thorn
Upon a common summer's morn
A flask of dew- A Bee or Two

A Breeze -a caper in the treess
And I'm a Rose!

Dilimize Fatih Özgüven tarafından şu şekilde aktarılmıştır (1982 : 22):

Bir içyarak, bir dış yaprak ve bir diken
Zamanlardan yaz, alelade bir gün, erken
Bir küçük tas çiğ, bir iki Arı-
Bir esinti-ağaçlarda bir hışırtı-
Ve işte bir Gül'üm ben!

Dizelerin çevirisi şairin anlamını tam olarak vermektedir. Ancak ikinci dizede "erken" sözcüğü asıl metinde bulunmamakta ve çevirmen tarafından bir önceki dizede bulunan "diken" kelimesi ile uyak oluştursun diye konulmuştur. Oysa bu dizinin çevirisi sadece "sıradan bir yaz sabahında" demektir ama çevirmen "erken" sözcüğünden başka birde dizeye "zamanlardan" sözcüğünü eklemiştir. Esas dizede geçen sabah (morn) çeviri dizede yer almamakta ve sabahı çağrıştıran erken sözcüğü sabah yerine kullanılmaktadır.

Her dilin kendine özgü bir vurgu ve ritimi vardır. Türkçe hece zamanlı bir dildir, İngilizce ise vurgu zamanlıdır. İşte bu durumda şiir çevirilerinde kayıplara neden olmaktadır. Denebilir ki, şiirin kendi dilini çevirmen yakalayamıyorsa işi güçleşmekte ve böylelikle şiirde kayıpları yaratan dizeler ortaya çıkabilmektedir.

Yazın çevirisinin diğer bir türü olan oyun çevirilerine gelince, bu tür metinlerde de şive, lehçe ve argo kayıplara neden olabilmektedir. Kişileri konuşma tarzları yansıttığına göre kullandıkları dilde çok önemlidir. İşte bu yüzden, oyun çevirilerinde en önemli unsur her kişinin kendi eğitim düzeyi, sınıfı ve yaşına göre konuşturulması gereğidir. Ve de tabii ki oyun diyaloglara dayanan bir yazın türü olduğu için diyaloglardaki dilin günlük konuşma diline, yani yaşanan dile, uygun olması gerekir. Oyunlar sadece okunmak için değil, sahnelenmek için de çevrildiklerinden oyun-

cuların söyledikleri dizelerin izleyici ile oyuncular arasındaki bağı koparmaması gerekir. Yani kitap sayfasında görülen bir sözcük ile oyununcunun ağzından çıkan sözcük aynı olmayabilir. Bir başka deyişle oyununcunun söylediği bir sözcük hem söyleyeni hem de dinleyeni zorlamamalıdır. Dilimize ve edebiyatımıza pek çok oyun çevirisi kazandırmış olan Sevgi Sanlı'nın deyişiyle

Çeviri kokan, çetrefil sözler romanda da, öyküde de tedirgin edicidir ama tiyatrodaki oyuncu ile seyirci arasındaki bağı koparır, bütünleşmeyi bozar, candan cana geçen sıcaklığı yok eder. (1988: 84)

Denebilir ki tiyatro yapıtlarında konudan çok oyunu dinamik tutan diyaloglar olduğuna göre ve de eğer oyun dil oyunları üzerine kurulmuşsa çevirmenin işi hayli zordur. Bunları erek dilde aynı eşdeğerlilikte verebilmek çok güçtür. Örneğin, Bernard Shaw'ın *Pygmalion* adlı oyununda çiçekçi kız Eliza'nın dili sorun yaratmış ve oyunu çeviren Sevgi Sanlı da çözüm olarak, cockney dilini konuşan Eliza'yı Balkanlı göçmenlerin konuştukları gibi ko- nuşturmuştur. Örnek vermek gerekirse:

ÇİÇEKÇİ KIZ: Sına yedireceğimiz paralar. Daha annamadın mı? Toriğini çalıştır biraz. Senden ters almaya geldim. Em de parasıyanan. Sakın yanmış annaşılmasın. (II. 34)

Yazınımıza güzel çeviriler kazandırmış olan bir başka çevirmen-yazar Pınar Kür de Sanlı'nın görüşlerine katılmakta, konuşma dilinin oyun çevirilerinde önemini vurgulamakta ve ayrıca oyunun ritminin de tıpkı şiir çevirilerinde olduğu gibi etken olduğunu dile getirmektedir. Örneğin, kendisi tanınmış çağdaş Amerikan tiyatro yazarı Sam Shepard'ın *Aç Sınıfın Laneti* (Curse of the Starving class) adlı oyununu çevirmiş ve oyundaki ritmi kaybetmemek, Türkçe'de benzerini yakalamak için çok uğraştığını belirtmiştir. Bu yargıyı kendisinin sözleri ile alıntılırsak (1989:13):

